

Citation	Kristel Wouters, Kim Loyens, Jeroen Maesschalck, Annelies De Schrijver Morele dilemma's bij criminologisch onderzoek Panopticon: Tijdschrift voor Strafrecht, Criminologie en Forensisch Welzijnswerk, 35(4), 313-335.
Archived version	Author manuscript: the content is identical to the content of the published paper, but without the final typesetting by the publisher
Journal homepage	http://www.maklu.be/panopticon/panopticon.aspx
Author affiliation	Kristel Wouters, Leuven Institute of Criminology, Faculty of Law, KU Leuven (University of Leuven), Belgium Kim Loyens, Leuven Institute of Criminology, Faculty of Law, KU Leuven (University of Leuven), Belgium Jeroen Maesschalck, Leuven Institute of Criminology, Faculty of Law, KU Leuven (University of Leuven), Belgium Annelies De Schrijver, Leuven Institute of Criminology, Faculty of Law, KU Leuven (University of Leuven), Belgium
Author contact	kristel.wouters@law.kuleuven.be , kim.loyens@law.kuleuven.be , jeroen.maesschalck@law.kuleuven.be , annelies.deschrijver@law.kuleuven.be . +32 (0) 16 325240, +32 (0) 16 329452, +32 (0) 16 325558, +32 (0) 16 325279.
IR	https://lirias.kuleuven.be/handle/123456789/456088

(article begins on next page)

Morele dilemma's bij criminologisch onderzoek

Inleiding

De laatste jaren is de aandacht voor wetenschapsfraude en de oorzaken ervan sterk gestegen. Recente schandalen hebben immers wereldwijd tot grote controverses geleid waardoor de geloofwaardigheid van de wetenschap in het gedrang dreigt te komen. Het is daarom belangrijk dat er voldoende controle is op onderzoekers en dat er gepaste sancties volgen na het overtreeden van de regels ter zake.

We pleiten er echter voor om het debat over wetenschappelijke ethiek niet te beperken tot het controlerend en sanctionerend optreden na schandalen. De invoering van strengere regels, controlerende commissies en zwaardere sancties vormen immers slechts één kant van het verhaal. Het is de rol van universiteiten en andere onderzoeksinstituten om onderzoekers ook meer te ondersteunen op het vlak van wetenschappelijke integriteit. We gaan er vanuit dat de meeste wetenschappers wel goed wetenschappelijk onderzoek willen doen, maar niet altijd weten wat de geldende regels zijn of, nog belangrijker, hoe ze moeten omgaan met concrete morele dilemma's waarbij de regels geen duidelijk antwoord bieden (Bryman, 2012: 148). Een moreel dilemma definiëren we hier als een situatie waarbij waarden en normen in het geding zijn en waarbij een keuze moet worden gemaakt tussen verschillende alternatieven, terwijl voor elk van die alternatieven goede argumenten te geven zijn (vrij naar Karssing, 2001: 93). Anders gezegd: als men geconfronteerd wordt met een moreel dilemma, zal men steeds specifieke waarden in bepaalde mate schenden en/of niet kunnen tegemoet komen aan de belangen van specifieke belanghebbenden. Het gaat dan doorgaans niet om zware integriteitsschendingen, maar om lastige ethische problemen waarmee onderzoekers, vaak in eenzaamheid, geconfronteerd worden. Dat soort situaties komt volgens ons heel geregeld voor in het wetenschappelijk bedrijf in het algemeen en in criminologisch onderzoek in het bijzonder en verdient minstens evenveel aandacht als de manifeste vormen van wetenschapsfraude.

De criminologische onderzoeker kan met verschillende dilemma's geconfronteerd worden. Dilemma's kunnen bijvoorbeeld ontstaan door de invloed van het beleid op de agendasetting en door de afhankelijkheid van onderzoekers ten aanzien van financiering. Over dat soort dilemma's is echter al uitgebreid gereflecteerd (zie bijvoorbeeld: Presdee & Walters, 1998; Hughes, 2000; Walters, 2003). In deze bijdrage willen we daarom ingaan op enkele andere, specifieke problemen. We focussen op drie domeinen waarbinnen de criminologische onderzoeker geconfronteerd kan worden met dilemma's: 'informed consent', persoonlijke omgang met respondenten en rapportering van onderzoeksresultaten. De voorbeelden houden allemaal verband met onderzoek naar integriteitsschendingen of ethische besluitvorming in organisaties, enerzijds omdat dit het domein is waarin de auteurs van deze bijdrage actief zijn, maar anderzijds is het ook een domein waarin zich heel wat dilemma's voordoen. Bovendien vereist wetenschappelijk onderzoek naar integriteit uiteraard dat de wetenschapper zelf

ook zijn onderzoek op integere wijze uitvoert. Ondanks deze specifieke focus, kan deze bijdrage relevant zijn voor criminologen in het algemeen. Het gaat immers, net zoals in heel wat ander criminologisch onderzoek, om onderzoek naar onderzoekssubjecten die er niet altijd belang bij hebben om alle informatie correct weer te geven (Van de Bunt, 2007: 27).

Alvorens in te gaan op enkele concrete morele dilemma's worden in deze bijdrage eerst twee achtergrondelementen geschetst die kunnen helpen bij het omgaan met morele dilemma's. Ten eerste wordt een normatief kader voorgesteld dat een lijst biedt met relevante waarden die afgewogen moeten worden bij het aanpakken van een concreet dilemma. Voor dat kader zal gebruik worden gemaakt van één specifieke ethische code: 'de ethische code voor wetenschappelijk onderzoek in België'. Ten tweede wordt een stappenmodel gepresenteerd dat kan doorlopen worden wanneer onderzoekers geconfronteerd worden met een moreel dilemma. Tegen de achtergrond van het normatief kader en gebruik makend van het stappenplan wordt daarna – in de paragrafen 3, 4 en 5 – ingegaan op concrete voorbeelden van dilemma's in de hoger reeds vermelde drie domeinen. In de laatste paragraaf wordt kort ingegaan op de bredere vraag naar een integriteitsbeleid, waarbij vooral wordt gepleit om verder te denken dan de voor de hand liggende instrumenten, waaronder ethische codes en commissies.

1. De ethische code voor wetenschappelijk onderzoek in België

Om op een zinvolle manier te kunnen reflecteren over morele dilemma's is het nuttig om een duidelijk normatief kader te expliciteren. Een evidente bron daarvoor zijn ethische codes, die zowel disciplinespecifiek als algemeen kunnen zijn. In de criminologie kan verwezen worden naar de codes van de criminologische verenigingen. Schneider wees er echter in 2006 nog op dat het aantal codes die specifiek gelden voor criminologische onderzoekers beperkt is (Schneider, 2006: 178). Enkele bekende voorbeelden zijn de codes van respectievelijk de 'British Society of Criminology' (2006), de 'Australian and New Zealand Society of Criminology' (2000) en de 'Academy of Criminal Justice Sciences' (2000). In België en Nederland zijn, voor zover ons bekend, geen specifieke codes opgesteld voor onderzoekers in de criminologie.¹

In de Belgisch-Nederlandse context lijkt het dus zinvol om gebruik te maken van meer generieke codes. In dat verband zijn er drie voor de hand liggende kandidaten. In Nederland werd in 2004 de 'Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening' (Vereniging van Universiteiten, 2004) van toepassing, een morele code – de principes zijn niet bedoeld als aanvullende juridische regels – die geldt voor de hele wetenschapsbeoefening (Vereniging van Universiteiten, 2004: 3). In België werd in 2009 door de academiën, met ondersteuning van de POD wetenschapsbeleid, een ethische code ontwikkeld voor wetenschappelijk onderzoek in België (POD Wetenschapsbeleid, 2009). De inleiding van de Belgische code vermeldt expliciet dat een dergelijke algemene code een "ruimere draagwijdte en grotere overtuigingskracht" heeft en ondersteunend kan werken voor initiatieven waarin per discipline een specifieke ethische code wordt uitgewerkt (POD Wetenschapsbeleid, 2009: 3). Deze

¹ Van der Leun (2007: 82) vermeldt wel een code die zou opgesteld zijn door de Nederlandse Vereniging voor Criminologie (NVK). Deze zou echter niet meer van toepassing zijn.

code werd, zo stelt de inleiding, geïnspireerd door eerder werk van onder meer de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), de 'European Science Foundation' (ESF), de Europese Commissie, en de werkgroep van de vereniging van Nederlandse universiteiten (VSNU) die de 'Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening' heeft opgesteld (POD Wetenschapsbeleid, 2009: 3). De waarden in de Belgische code werden grotendeels overgenomen van deze Nederlandse gedragscode, zij het dat de waarde 'controleerbaarheid' geherformuleerd werd naar 'verifieerbaarheid' en dat de waarde 'voorzichtigheid' werd toegevoegd. Op Europees niveau werd in 2011 eveneens een ethische code voor wetenschappers opgesteld: de 'European Code of Conduct for Research Integrity' (European Science Foundation & ALLEA, 2011). Deze code was het resultaat van rondetafelgesprekken in diverse werkgroepen, samengesteld uit leden van de 'European Science Foundation', de commissie 'Science and Ethics' van de organisatie 'All European Academies' (ALLEA) en vertegenwoordigers van enkele academiën die deel uitmaken van de ALLEA.

In de context van voorliggend artikel lijkt de Belgische code het meest relevant. In vergelijking met de Europese code zijn de Belgische en Nederlandse code opgebouwd rond een beperkt aantal centrale waarden. Een dergelijke indeling maakt de code bijzonder nuttig om morele dilemma's (i.e. spanningen tussen waarden) van onderzoekers in kaart te brengen. Bovendien vermeldt de Europese code expliciet dat het niet de intentie is om bestaande codes in de Europese lidstaten te vervangen, maar een kader te bieden voor landen waar nog geen dergelijke code bestaat. In vergelijking met de Nederlandse code, biedt de Belgische code een belangrijke aanvulling door de toevoeging van de waarde 'voorzichtigheid'. Tot slot is het goed om te vermelden dat de Belgische code een breed draagvlak heeft, zoals blijkt uit het feit dat ze is opgesteld door de academiën en dat verschillende universiteiten er expliciet naar verwijzen in hun communicatie (KU Leuven, 2014a; Ugent, 2013a; UHasselt (s.d.)).

De Belgische code vermeldt zes centrale waarden: zorgvuldigheid, voorzichtigheid, betrouwbaarheid, controleerbaarheid, onafhankelijkheid en onpartijdigheid. Sommige van deze waarden lijken elkaar op het eerste zicht te overlappen, maar worden in de code op een zodanige manier geoperationaliseerd dat overlap grotendeels vermeden is. Elk van deze waarden wordt hieronder beknopt toegelicht.² Daarna gaan we in op 'doel van het onderzoek' als zevende element dat steeds in rekening moet worden gebracht bij het afwegen van dilemma's. Samen zullen deze elementen vervolgens het kader bieden voor de bespreking van concrete morele dilemma's.

De eerste waarde, 'zorgvuldigheid', verwijst in de code naar het toepassen van algemeen erkende regels in wetenschappelijk onderzoek die gelden binnen de eigen discipline. Dit houdt concreet in dat wetenschappers hun onderzoek op een zo nauwkeurig mogelijke wijze moeten uitvoeren en hierover genuanceerd moeten publiceren. Men verwacht ook dat de resultaten zowel waarheidsgetrouw als begrijpelijk worden voorgesteld in de media.

² Deze bespreking is volledig gebaseerd op de inhoud van de Belgische Ethische Code (POD Wetenschapsbeleid, 2009).

De tweede waarde, 'voorzichtigheid', heeft vooral betrekking op de verhouding tussen onderzoeker en onderzoekssubjecten. Onderzoekers moeten er in hun werkzaamheden op toezien dat zij eventuele schade aan onderzoekssubjecten zoveel mogelijk voorkomen. Dit kan door hen een hoge mate van respect te betonen en hen toestemming te vragen voor het gebruik van de informatie die zij aanleveren. Verder moeten onderzoekers hun verantwoordelijkheid opnemen voor gemaakte fouten en die naar best vermogen trachten te herstellen.

Betrouwbaarheid is de derde waarde in de ethische code. Onderzoekers moeten zodanig te werk gaan dat anderen erop kunnen vertrouwen dat de regels van het vakgebied gevolgd worden. Dit kan door vervalsing of vertekening van resultaten te vermijden, evenals door het niet-selectief weergeven van resultaten als die ongunstig zouden zijn voor de onderzoeker. Wat precies bedoeld wordt met 'resultaten ongunstig voor de onderzoeker', wordt niet geëxpliciteerd in de code. Het zou bijvoorbeeld kunnen verwijzen naar het ontbreken van resultaten die de onderzoeker verwacht en waarmee hij zou kunnen 'uitpakken' in wetenschappelijke publicaties. Verder moeten onderzoekers een onderscheid maken tussen hun eigen veronderstellingen en wetenschappelijke resultaten.

De vierde waarde, 'verifieerbaarheid', is gerelateerd aan de voorgaande waarde, maar focust vooral op transparantie inzake het verloop van het onderzoek, zodat collega's dit kunnen verifiëren en indien gewenst (en indien mogelijk) replicatieonderzoek kunnen uitvoeren. Onderzoekers kunnen de waarde 'verifieerbaarheid' onder meer nastreven door de gebruikte methode zo correct mogelijk te beschrijven, de studie zo snel mogelijk beschikbaar te stellen voor collega-onderzoekers en de primaire data of protocollen gedurende een bepaalde termijn te bewaren.

De vijfde waarde is onafhankelijkheid. Onderzoekers mogen zich in hun werk enkel laten leiden door wetenschappelijke principes met respect voor de wetenschappelijke vrijheid. Deze waarde houdt voornamelijk verband met de verhouding tussen onderzoeker en opdrachtgever. De opdrachtgever heeft met name respect voor de wetenschappelijke vrijheid van de onderzoeker en onthoudt zich dus van inmenging in het onderzoeksproces. Er worden ook contractuele afspraken gemaakt over vrijheid van publicatie en eigendom van de resultaten.

De hieraan gerelateerde waarde 'onpartijdigheid' verwijst vooral naar het streven van onderzoekers om zich niet te laten beïnvloeden door persoonlijke voorkeur, sympathie, belang of vooringenomenheid. De code erkent expliciet het recht op eigen mening, maar vereist dat onderzoekers die opzij zetten in hun wetenschappelijke activiteiten.³ Als er een belangenconflict dreigt, moet de onderzoeker erop toezien dat de onpartijdigheid niet in het gedrang komt of anders de opdracht weigeren.

³ Het staat niet zo expliciet in de code, maar men kan redelijkerwijs veronderstellen dat dit niet impliceert dat men geen normatief gekleurd theoretisch perspectief zou mogen innemen. In dergelijke gevallen lijkt het wel essentieel dat men dat perspectief expliciteert.

Hoe belangrijk deze zes waarden ook zijn, ze volstaan ons inziens niet om morele dilemma's rond wetenschappelijk empirisch onderzoek helemaal te vatten. Naast deze ethische waarden streeft een wetenschappelijk onderzoek ook een meer substantieel doel na. In veel gevallen zal dat één of andere vorm van 'waarheidsvinding' zijn: men wil door empirisch onderzoek de empirische wereld begrijpen of verklaren. Wat daarbij als 'waarheid' wordt beschouwd kan sterk variëren afhankelijk van het concrete epistemologisch standpunt dat men inneemt. In sommige types van empirisch onderzoek, bv. benaderingen van kritische criminologie, streeft men niet zozeer één of andere vorm van waarheid na, maar neemt men een uitgesproken normatief standpunt in en wil men van daaruit de wereld vooral trachten te veranderen. Sommige onderzoekers (bv. Guba & Lincoln 1989: 245-251) spreken in dat verband over authenticiteit. Wat ook het concrete doel van een onderzoek is; het is belangrijk om dat mee in overweging te nemen. Wanneer deze overwegingen niet geëxpliciteerd worden, bestaat het risico dat men vervalt in eerder abstracte ethische discussies die los staan van de eigenlijke praktijk van wetenschappelijk onderzoek.

2. Een stappenmodel voor ethische besluitvorming bij wetenschappelijk onderzoek

Hoe belangrijk men de waarden uit de Belgische code ook vindt, het is in de praktijk niet altijd mogelijk en zelfs niet altijd wenselijk om ze allemaal tegelijk maximaal te respecteren. Dat wordt overigens erkend in de code zelf, door de expliciete vermelding dat niet alle afwijkingen van de code per se als een inbreuk moeten worden beschouwd (POD Wetenschapsbeleid, 2009: 4). Geregeld botsen de waarden die in de code naar voor worden geschoven met elkaar en ook met de doelstellingen van het onderzoek. Dit soort situaties kunnen worden beschouwd als morele dilemma's (cf. supra). In een dergelijke situatie is het per definitie niet mogelijk om alle relevante waarden optimaal te respecteren. In de praktijk moet men dan vaak een afweging maken waarbij sommige waarden 'geschonden' worden. In dat geval dient de onderzoeker er echter wel alles aan te doen om de schade die dit teweeg kan brengen zo veel mogelijk te beperken. De afweging die de onderzoeker in morele dilemma's maakt, kan gevat worden in een besluitvormingsproces met drie opeenvolgende stappen.⁴

In de eerste stap komt het erop aan de situatie te bekijken als een spanning tussen waarden. In deze stap zal men dus eerst een overzicht geven van de waarden voor goed wetenschappelijk onderzoek die relevant zijn in de concrete casus en vervolgens in kaart brengen in welke mate en hoe deze waarden met elkaar botsen in de casus.

In de tweede stap moet de onderzoeker een afweging maken tussen deze conflicterende waarden. Daarbij is het niet automatisch zo dat alle waarden exact evenveel wegen. Afhankelijk van een concrete casus kan men besluiten dat sommige waarden belangrijker zijn dan andere. Men aanvaardt dus tot op zekere hoogte dat deze laatste waarden geschonden worden.

⁴ Dit stappenplan is deels geïnspireerd door Maesschalck, Beyens & Decorte (2008).

Zowel bij een poging tot een compromis tussen waarden als bij een uitgesproken voorkeur voor bepaalde waarden (en dus het in meerdere of mindere mate 'schenden' van andere waarden) bestaat het risico op schade. Daarom moet in beide gevallen, in de derde stap, gezocht worden naar een manier om deze schade te minimaliseren. Deze laatste stap is dus gericht op de gevolgen van de keuze in de tweede stap. De onderzoeker gaat meer bepaald na wat hij kan doen om de schadelijke gevolgen van deze keuze zo veel mogelijk te beperken of indien mogelijk zelfs te voorkomen.

In wat volgt zullen we ingaan op enkele dilemma's waarmee de criminologische onderzoeker geconfronteerd kan worden. Zoals aangehaald in de inleiding focussen we ons op drie domeinen: 'informed consent', persoonlijke omgang met respondenten en rapportering van onderzoeksresultaten. Bovendien houden de voorbeelden allemaal verband met onderzoek naar integer en niet-integer gedrag of ethische besluitvorming in organisaties. Concreet gaat het om dilemma's in onderzoek naar integer en niet-integer gedrag van bepaalde beroepsgroepen in de strafrechtelijke keten (bv. politieambtenaren, arbeidsinspecteurs, gevangenis personeel, enz.) en hoe deze beroepsgroepen omgaan met morele dilemma's in de uitoefening van hun functie. Wat doe je als je collega in de fout gaat? Wat doe je als het strikt toepassen van de wet ongewenste gevolgen heeft die eigenlijk niet in de geest van de wet passen? De aangehaalde voorbeelden en adviezen kunnen ook relevant zijn voor criminologische onderzoekers die zich richten op andere doelgroepen of thema's, omdat ook zij geconfronteerd worden met dilemma's in de drie domeinen (van de Bunt, 2007).

3. Enkele dilemma's inzake 'informed consent'

Het is essentieel dat men voldoende informatie geeft aan onderzoekssubjecten, zodat ze op een geïnformeerde basis kunnen beslissen om al dan niet te participeren aan een onderzoek (Crowe, Wiles, Heath & Charles, 2006). Dit wordt in de literatuur 'informed consent' genoemd. Het gaat dan onder meer over het communiceren van het onderwerp van het onderzoek, de namen van de onderzoekers en hun eventuele financiering, de concrete verwachtingen, etc. (Kimmel, 1988). 'Informed consent' is binnen de criminologie zeer belangrijk omdat het vaak onderzoek betreft naar groepen die als kwetsbaar kunnen worden beschouwd (Crowe et al. 2006). Voor deze groepen is volledige 'informed consent' belangrijk, maar niet evident (bv. Arboleda-Florez, 1991; Van Dijk, 2010). De tegenhanger van 'informed consent' is 'misleiding in onderzoek'. Doorgaans wordt een onderscheid gemaakt tussen 'actieve misleiding' en 'passieve misleiding', waarbij het eerste verwijst naar het bewust geven van foute informatie over het onderzoek (bv. foute voorstelling van het onderzoek), en het tweede naar het bewust achterhouden van bepaalde informatie over het onderzoek (Kimmel, Craig Smith & Klein, 2011). Misleiding kan variëren in ernst van de aangerichte schade, wat uiteraard een belangrijk aspect is in de evaluatie van beslissingen omtrent het onderzoeksdesign (Lewis; 2001; Kimmel et al. , 2011). Agar (1996: 107) stelt dat in etnografisch onderzoek (zeker in 'covert observation') een zekere vorm van misleiding – door het onderzoek of de rol van de onderzoeker enigszins anders voor te stellen of te verhullen – te rechtvaardigen is als dit een noodzakelijke voorwaarde is om het onderzoek uit te kunnen voeren.

In de Belgische context heeft men, in de mate dat het gaat om persoonsgegevens, het ethisch principe van 'informed consent' juridisch proberen te vertalen in de wet op de bescherming van de persoonlijke levenssfeer ten opzichte van de verwerking van persoonsgegevens.⁵ Deze schrijft voor dat voor elk onderzoek waarbij niet-gecodeerde persoonsgegevens worden verzameld de betreffende onderzoekssubjecten hiervan in kennis worden gesteld. Het begrip 'persoonsgegevens' wordt in deze wet breed geïnterpreteerd. Het gaat immers om elk gegeven dat het mogelijk maakt om iemand te identificeren.⁶ Relevant voor de criminoloog is dat de wet ook melding maakt van de zogenaamde 'bijzondere persoonsgegevens' zoals godsdienst, ras, politieke gezindheid, gezondheid en strafrechtelijk verleden. Deze mogen in principe niet verzameld worden tenzij onder zeer strikte voorwaarden.⁷ In een kwantitatief onderzoek begeeft de onderzoeker zich door het bevragen van bijvoorbeeld geslacht, leeftijd en onderwijsniveau (zelfs al gebeurt dit in zeer brede antwoordcategorieën) dus reeds op het domein van de privacywetgeving. Ook in kwalitatief onderzoek is dit het geval van zodra de onderzoeker persoonsgegevens verzamelt. Hoewel de privacywet erg precies is over welke informatie meegedeeld moet worden aan de onderzoekssubjecten⁸, bepaalt deze wet niets over de vorm waarin dit moet gebeuren (Debeuckelaere, 2011: 10). Op beide terreinen (vorm en inhoud) kunnen zich concrete dilemma's voordoen.

Dat 'informed consent' in wetenschappelijk onderzoek in de praktijk niet evident is, zullen we eerst illustreren aan de hand van enkele voorbeelden in het domein van kwantitatief onderzoek naar ethische besluitvorming of integriteitsschendingen (bv. fraude, corruptie, pesten) in organisaties, zowel via zelfrapportering, proxyrapportering (rapportering over collega's) als via slachtofferrapportering. Onderzoek naar dergelijke thema's is om evidente redenen zeer gevoelig. Het toegeven van niet-integere beslissingen of gedragingen aan een onderzoeker kan respondenten namelijk in de problemen brengen. Bij zelfrapportering lopen respondenten het risico op een sanctie en bij proxyrapportering of slachtofferrapportering op represailles door collega's. Respondenten kunnen daarenboven ook vrezen dat eerlijk antwoorden op vragen van de onderzoeker schade zou toebrengen aan het imago van de organisatie. Deze risico's kunnen respondenten ertoe aanzetten om in plaats van eerlijk te antwoorden, sociaal wenselijke antwoorden te geven (Randall & Fernandes, 1991). Dit kan minstens gedeeltelijk voorkomen worden door het principe van 'informed consent' af te zwakken of te schenden. De onderzoeker staat aldus voor morele dilemma's. Die dilemma's kunnen dan betrekking hebben op zowel de inhoud van de gegeven informatie als op de vorm waarin die

⁵ Art. 9 wet van 8 december 1992 tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer ten opzichte van de verwerking van persoonsgegevens, *BS* 3 februari 1999.

⁶ Art. 1, § 1 wet van 8 december 1992 tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer ten opzichte van de verwerking van persoonsgegevens, *BS* 3 februari 1999.

⁷ Art 16 wet van 8 december 1992 tot bescherming van de persoonlijke levenssfeer ten opzichte van de verwerking van persoonsgegevens, *BS* 3 februari 1999.

⁸ Artikel 9, § 1 van de wet van 8 december 1992 stelt bijvoorbeeld dat de naam en adres van de verantwoordelijke, de doeleinden van de verwerking, de ontvangers van de gegevens, het al dan niet verplichte karakter van het antwoord en de gevolgen van niet-antwoorden moeten meegedeeld worden. Ook het bestaan van een recht op toegang en verbetering van persoonsgegevens moet vermeld worden tenzij die verdere informatie niet nodig is om tegenover de betrokkene een eerlijke verwerking te waarborgen.

gepresenteerd wordt. Hieronder gaan we aan de hand van het geïntroduceerde stappenplan na hoe een onderzoeker met dergelijke dilemma's zou kunnen omgaan.

De eerste stap vereist dat het spanningsveld tussen de waarden geëxpliciteerd wordt. Het doel van het onderzoek (i.c. waarheidsvinding) vereist dat men als onderzoeker zo open en eerlijk mogelijke antwoorden krijgt van respondenten op vragen naar integriteitsschendingen. Die vereiste staat op gespannen voet met volledige 'informed consent', die betrekking heeft op de hoger geïntroduceerde waarde 'voorzichtigheid'. Immers, wanneer men van bij het begin van het onderzoek de onderzoekssubjecten gedetailleerd informeert over de precieze inhoud van het onderzoek, wordt het risico reëel dat zij hun medewerking zullen weigeren of informatie zullen achterhouden (Miller, Gluck, & Wendler, 2008: 235-236).

In de tweede stap wordt vervolgens een afweging gemaakt tussen de verschillende waarden en gestreefd naar een compromis. We willen in principe de schade voor respondenten zoveel mogelijk beperken zonder het doel van het onderzoek te ondermijnen. De onderzoeker kan dit ten eerste proberen te realiseren door ervoor te kiezen om het onderzoek aan te kondigen als een studie naar 'professionele normen en waarden in de organisatie'. Deze formulering dekt enerzijds de reikwijdte van het onderzoek minder goed dan het concept 'integriteit', en respecteert bijgevolg het 'informed consent' principe niet helemaal. Anderzijds zorgt deze formulering er wel voor dat de vraag naar medewerking van respondenten minder bedreigend kan overkomen, waardoor de kans op waarheidsvinding verhoogt. Door de onvolledige 'informed consent' zal de wetenschappelijke kwaliteit van het onderzoek wellicht toenemen omdat het door de respondenten als minder gevoelig wordt ervaren. Een tweede optie kan erin bestaan om het onderzoek wel expliciet te benoemen als een onderzoek naar 'integriteit op het werk' en gedetailleerd uit te leggen wat de bedoeling is van het onderzoek, maar de gevoeligheid toch te beperken door verduidelijkingen in de inleiding van de vragenlijst. Men kan bijvoorbeeld benadrukken dat (bijna) iedereen wel eens iets tegen de regels doet. Hier kiest men dus resoluut voor volledige 'informed consent' door heel open te communiceren over de inhoud en het doel van het onderzoek, wat een zeker risico impliceert inzake waarheidsvinding. Respondenten zouden immers al na het lezen van de titel 'integriteit op het werk' afgeschrikt kunnen worden om deel te nemen aan het onderzoek, zelfs nog voordat zij de relativerende inleiding van de vragenlijst gelezen hebben.

In de derde stap van het stappenplan moet de onderzoeker, na de keuze voor een bepaalde optie, de schadelijke gevolgen zoveel mogelijk trachten te beperken. Bij wijze van illustratie werken we dat hier uit voor de eerste optie. Stel dat inderdaad gekozen wordt voor een omfloerste omschrijving van het onderwerp. Dan zou de onderzoeker, ter compensatie van het minder respecteren van 'informed consent', verregaande inspanningen kunnen leveren om de vertrouwelijkheid te bewaken. In die zin is de onderzoeker voorzichtiger en probeert hij schade van deelname te voorkomen door confidentialiteit, wat in de literatuur als een belangrijk element wordt beschouwd van integer wetenschappelijk onderzoek (Diener & Crandall, 1978: 17; Broom, 2006: 152; Israel & Hay, 2006: 95

Bryman, 2012: 136). Vertrouwelijkheid kan bijvoorbeeld gegarandeerd worden op het niveau van het individu, maar ook op het niveau van de deelnemende organisaties. Dit kan door de data noch de resultaten ter beschikking te stellen van personen of organisaties buiten het onderzoeksteam en de opdrachtgever. De wijze waarop de resultaten worden weergegeven kan ook garanties bieden voor vertrouwelijkheid. Brady, Grand, Powell en Schink (2001) wijzen in dit verband op de mogelijkheid om data te aggregeren of om resultaten niet weer te geven wanneer een cel of groep te klein is. Organisaties kunnen beschermd worden door het weglaten van steekproefgegevens, geografische details of andere identificerende kenmerken.

De onderzoeker kan de respondenten ook op verschillende manieren inlichten over zijn verregaande inspanningen om vertrouwelijkheid te garanderen, zowel in de introductiebrief bij de vragenlijst als via een persoonlijke toelichting indien hij fysiek aanwezig is bij de afname van de vragenlijst. Dit laatste biedt het bijkomende voordeel dat respondenten aanvullende vragen kunnen stellen, waardoor men op die manier 'informed consent' wel enigszins kan realiseren.

Ook in kwalitatief onderzoek kan 'informed consent' op gespannen voet staan met andere waarden. We nemen als voorbeeld onderzoek dat nagaat hoe respondenten in een organisatie omgaan met morele dilemma's: (h)erkennen respondenten de morele implicaties van de keuzes waarvoor zij staan, nemen zij moreel verantwoorde beslissingen en handelen zij vervolgens op moreel correcte wijze? Onderzoekers kunnen ervoor kiezen om dit na te gaan aan de hand van etnografische methoden met een combinatie van observaties, informele conversaties en interviews, zodat het besluitvormingsproces van de respondenten in al haar facetten (i.e. zowel in woord als in daad) in kaart kan worden gebracht. Een etnografisch onderzoeker die, in toepassing van het principe van 'informed consent', volledig transparant is over de doelstellingen van het onderzoek en daar in de loop van het onderzoek ook geregeld op terugkomt, verhoogt het risico op sociaal wenselijk gedrag bij de respondenten (Homan, 1991: 73). Zij zullen in het bijzijn van de onderzoeker wellicht minder routinematig beslissingen nemen dan gewoonlijk, maar integendeel zorgvuldiger en correcter omgaan met morele dilemma's dan ze in normale omstandigheden zouden doen. De toepassing van de eerste stap in het stappenplan leidt dus tot de vaststelling dat volledige transparantie wellicht geen correct beeld geeft van ethische besluitvorming in de dagelijkse beroepspraktijk van de respondenten en dus nefast kan zijn voor de wetenschappelijke kwaliteit van het onderzoek. Met andere woorden, ook hier is er een spanning tussen 'informed consent' (voorzichtigheid) en waarheidsvinding.

In de tweede stap gaan we op zoek naar verschillende manieren om met dit dilemma om te gaan, waarbij we ernaar streven om beide waarden zoveel mogelijk te respecteren. Een eerste optie zou dan zijn om het onderzoek bij aanvang aan te kondigen als een studie naar besluitvorming, zonder expliciet melding te maken van de morele – en dus gevoelige – component ervan. De onderzoeker zou aldus een bepaalde mate van misleiding gebruiken. In de loop van het onderzoek zou de onderzoeker dan geleidelijk aan meer informatie kunnen geven over de specifieke (en dus ook morele) aspecten van besluitvorming waar het onderzoek zich op toespitst om op het einde – wanneer de vertrouwensband met de respondenten voldoende is opgebouwd – volledige transparantie te

bereiken. Op die manier zouden voorzichtigheid en waarheidsvinding op het einde van de dataverzameling in grote mate gerespecteerd worden met slechts een beperkte kans op schade. Dit is een voorbeeld van “fudging one’s account”, de praktijk waarbij de onderzoeker bij aanvang van het onderzoek zijn eigen rol in meer algemene zin verwoordt en pas in een latere fase, als de situatie het toelaat (bv. vertrouwensband met de respondenten), zijn rol meer expliciet omschrijft of verheldert (Lofland, Snow, Anderson & Lofland, 2006: 44). Deze aanpak is echter enkel realiseerbaar indien de onderzoeker voldoende lang aanwezig is in de onderzoekssetting. Dit is om praktische redenen niet altijd haalbaar. Een tweede optie zou dan zijn om toch de voorkeur te geven aan waarheidsvinding en de respondenten op geen enkel moment tijdens de dataverzameling in te lichten over de gevoelige (i.e. morele) aspecten van het onderzoek.

In de derde stap moet de onderzoeker op zoek gaan naar mogelijke compensaties. We focussen daarbij op de tweede optie. De onderzoeker zou bijvoorbeeld de respondenten na het beëindigen van de dataverzameling wel volledige informatie kunnen geven over de doelstellingen van het onderzoek, in de vorm van een ‘debriefing’ (Miller et al., 2008). Hij zou bovendien de respondenten vóór publicatie ook inzage kunnen geven in het onderzoeksrapport en hun feedback kunnen vragen op de onderzoekersresultaten als een vorm van ‘member validation’ (Bloor, 1978, 1997). Hij zou ook, net zoals hoger besproken bij het kwantitatief onderzoek, bij de analyse en de publicatie van de resultaten verregaande inspanningen kunnen doen om de vertrouwelijkheid van de respondenten te respecteren. Dat kan bijvoorbeeld door vanaf het uitschrijven van de interviews of de observatienota’s codenamen te gebruiken bij de verwijzing naar respondenten en organisaties, bestanden met empirische data (bv. Nvivo, Word) te beveiligen met een paswoord en de audio-opnames van interviews te bewaren op een geëncrypteerde (interne of externe) harde schijf (Holmes, 2004). Ook bij de rapportage zijn er uiteraard heel wat mogelijkheden om de vertrouwelijkheid te garanderen (cf. infra).

4. Enkele dilemma’s inzake de vertrouwensband met respondenten

Respectvolle persoonlijke omgang met respondenten is van essentieel belang in kwalitatief onderzoek. Dit is niet enkel moreel waardevol op zich, maar ook relevant in het kader van het doel van het onderzoek (i.c. waarheidsvinding). Respondenten zijn immers doorgaans meer geneigd om diepgaande en gevoelige informatie te verschaffen aan een onderzoeker als deze bereid is te investeren in de onderlinge ‘relatie’ met de respondent. Naast de bekende gevaren op ‘going native’ ten gevolge van een gebrek aan afstand tussen onderzoeker en respondent(en) (Hammersley & Atkinson, 1995: 110; Bryman, 2008: 445) en over-identificatie met bepaalde (groepen) respondenten ten nadele van andere (groepen) respondenten (Miller, 1952: 98; Gold, 1958), is er het bijkomend risico dat deze persoonlijke band ‘misbruikt’ wordt door één van de partijen. Een respondent kan die persoonlijke band bijvoorbeeld gebruiken om de onderzoeker een bepaald beeld te presenteren dat in zijn belang is, maar dat niet overeenstemt met de realiteit. De respondent kan de onderzoeker bijvoorbeeld ook ‘gebruiken’ door hulp of advies te vragen in concrete situaties op het terrein. Omgekeerd gebruikt de onderzoeker de persoonlijke band om extra informatie te verkrijgen die nuttig is voor het onderzoek. Duncombe en Jessop (2002: 109) verwijzen in dat verband naar de techniek van “faking friendship”.

Een eerste voorbeeld van een dilemma dat in deze context kan optreden, betreft een politieambtenaar met weinig ervaring die, na afloop van een interview of tijdens een observatie, de onderzoeker om hulp vraagt bij het opstellen van een complex proces-verbaal, bijvoorbeeld bij het opbouwen van een logische argumentatie, het herschikken van de lay-out of het nalezen van de tekst op spellingsfouten. We passen hier opnieuw het stappenmodel toe. In de eerste stap moet het spanningsveld tussen de waarden geschetst worden. Enerzijds streeft de onderzoeker naar onpartijdigheid en het niet of zo weinig mogelijk interveniëren in de onderzoekscontext met het oog op zo objectief mogelijke onderzoeksresultaten. Anderzijds wil hij de persoonlijke band met de respondent niet verliezen, omdat hierdoor het risico zou ontstaan dat deze niet langer bereid zou zijn om (nog) bruikbare informatie te verschaffen met betrekking tot het onderzoek. Dit soort dilemma's kan gesitueerd worden in het debat over 'trade-offs' tussen onderzoeker en respondent waarin deze laatste de legitieme vraag stelt welk voordeel zijn deelname aan het onderzoek hem oplevert (Lofland et al., 2006: 71). In deze situatie staat onpartijdigheid tegenover waarheidsvinding. In de tweede stap kan de onderzoeker er bijvoorbeeld voor kiezen om de waarde 'onpartijdigheid' volledig te respecteren door de gevraagde hulp bij het proces-verbaal te weigeren. Op die manier voorkomt hij dat zijn eigen interventie in de onderzoekssetting de objectiviteit van het onderzoek in het gevaar brengt. Hierdoor ontstaat echter wel het risico dat de respondent niet meer bereid is tot medewerking, waardoor het doel van het onderzoek (i.c. waarheidsvinding) in bepaalde mate geschonden wordt.

In de derde stap wordt geprobeerd om de negatieve gevolgen van deze keuze, het schenden van de vertrouwensband en dus het risico op minder goede waarheidsvinding, te verzachten. Enerzijds kan de onderzoeker, mits bijkomende inspanningen, de nodige informatie betreffende het onderzoek mogelijk ook via andere respondenten bekomen. Op die manier wordt het gebrek aan medewerking van deze ene respondent gecompenseerd door de medewerking van een andere respondent. Anderzijds kan de onderzoeker inspanningen doen om begrip te vragen aan de respondent. Dat kan bijvoorbeeld door toelichting te geven bij de redenen waarom hij de hulp in eerste instantie weigert (met nadruk op de moeilijke situatie waarin hij zich als onderzoeker bevindt) (Lofland et al., 2006: 72) en vervolgens aan te bieden om de respondent na afloop van de dataverzameling wel te helpen bij het opstellen van het proces-verbaal (voor zover het niet eerder klaar moet zijn uiteraard).

Het tweede voorbeeld gaat in op het dilemma waarin de grens tussen onderzoeker en respondent vervaagt door (al dan niet wederzijdse) vriendschap (Dickson-Swift, James, Kippen & Liamputong, 2006). Over het vervagen van deze grens werd reeds eerder geschreven (bv. Watson, Irwin & Michalske, 1991; Cotterill, 1992; Gair, 2002; Johnson & Clarke, 2003; Watts, 2008). Hammersley en Atkinson (1995: 112) spreken in dit verband over het moeilijke evenwicht tussen "[being a] stranger and friend" in etnografisch onderzoek. Ook Pollner en Emerson (1983: 235) gaan in op deze voortdurende spanning tussen "involvement and withdrawal, [...] participation and detachment". Een goede persoonlijke relatie tussen onderzoeker en onderzochte kan louter een bijkomend gevolg zijn van het onderzoek, maar de onderzoeker kan een dergelijke relatie ook echt instrumentaliseren met

als voornaamste doel om zoveel mogelijk informatie te bekomen voor het onderzoek. De onderzoeker gaat dan bijvoorbeeld actief op zoek naar elementen in het persoonlijke leven van zichzelf en de respondenten die hen verbinden, zoals kinderen van dezelfde leeftijd, een gelijkaardige opleiding, gemeenschappelijke kennis of gedeelde interesses. Informele gesprekken over dergelijke zaken kunnen de tongen los maken waarna de onderzoeker openingen kan zoeken om onderzoeksgerelateerde vragen te stellen.

Doorgaans is het niet haalbaar om met alle respondenten een persoonlijke band aan te gaan. Daarom opteren onderzoekers er meestal voor om vooral veel te investeren in de band met respondenten die over relevante expertise en ervaring beschikken betreffende het onderzoeksthema, ook wel 'key informants' genoemd (Bryman, 2012: 439). Deze persoonlijke aanpak kan bij de betreffende respondenten de indruk wekken dat de onderzoeker, ook los van het onderzoek, een vriendschapsband wil opbouwen. Dit is dan een verborgen instrumentalisering van een persoonlijke band, die kan leiden tot teleurstelling als er van de persoonlijke band na het onderzoek niet veel meer over lijkt te zijn. De waardenspanning, die geëxpliciteerd wordt in de eerste stap, betreft hier een conflict tussen voorzichtigheid enerzijds en het doel van het onderzoek (i.c. waarheidsvinding) anderzijds. Het in bepaalde mate instrumentalisieren van de persoonlijke band met respondenten komt de wetenschappelijke kwaliteit van het onderzoek enerzijds ten goede, maar kan anderzijds schade toebrengen aan de respondenten in kwestie (Miller, Birch, Mauthner & Jessop, 2012: 110-111).

In de tweede stap zoeken we vervolgens naar alternatieve manieren om het vertrouwen van de respondenten te winnen zonder een persoonlijke band aan te gaan, om aldus de hoger vermelde instrumentalisering en risico's op schade na het beëindigen van de dataverzameling te vermijden. Dit is in de praktijk echter vaak onmogelijk, net omdat een vertrouwensband vaak stoelt op een persoonlijke band. Het lijkt dus onvermijdelijk dat een onderzoeker die de methode van participerende observatie gebruikt de relatie met respondenten in bepaalde mate instrumentaliseert. In de literatuur wordt in dit kader het, weliswaar subtiel, onderscheid gemaakt tussen het echt instrumenteel gebruiken van vriendschap enerzijds en het realiseren van een verstandhouding of 'rapport' anderzijds. Waar dit tweede doorgaans beschouwd wordt als acceptabel en noodzakelijk om een vertrouwensband te creëren, vinden onderzoekers het eerste meestal een brug te ver (Glesne, 1989; Lofland et al., 2006: 59-60). De grens tussen beide is in de praktijk echter vaak moeilijk te trekken.

In de derde stap, is het dan vooral de taak en de verantwoordelijkheid van de onderzoeker om de mogelijke schade die deze aanpak kan teweeg brengen zo beperkt mogelijk te houden of te verzachten. Minstens drie oplossingen kunnen in bepaalde mate hieraan tegemoet komen. Ten eerste kan de onderzoeker ervoor opteren om het contact met de respondenten tegen het einde van het onderzoek geleidelijk af te bouwen. De breuk in de persoonlijke band gebeurt dan niet te abrupt, wat de respondenten voldoende tijd geeft om te wennen aan de nieuwe situatie. Hammersley en Atkinson (1995: 121-122) spreken zelfs over een soort 'onderhandeling' tussen onderzoeker en respondenten bij het verlaten van de onderzoekssetting, of een proces van afscheid nemen dat voor beide partijen

emotioneel belastend kan zijn. Volgens Dickson-Swift et al. (2006: 864) houden de meeste etnografische onderzoekers nog enige tijd contact met hun respondenten om dit proces te vergemakkelijken. Ten tweede kan de onderzoeker de respondenten met wie het contact het best is gedurende een bepaalde tijd op de hoogte blijven houden van de vorderingen in het onderzoek en hen feedback vragen over de manier waarop zij de onderzoeksresultaten interpreteren. Dit stelt deze respondenten in een positie van experts die ook na de dataverzameling voortduurt. Een dergelijke erkenning kan het afzwakken van de persoonlijke band deels compenseren (Williams, 1998; Richards & Schwartz, 2002; Hewitt, 2007). Ten slotte kan de onderzoeker ook erkentelijk zijn ten aanzien van respondenten door hen na afronding van het onderzoek uit te nodigen voor events, studiedagen en recepties die georganiseerd worden in het kader van het onderzoek. Op die manier kan informeel nagepraat worden over het onderzoek en geeft de onderzoeker blijk van waardering voor de belangrijke bijdrage die de respondenten hebben geleverd aan het onderzoek. Deze aanpak sluit sterk aan bij het advies van Lofland et al. (2006: 78): “don’t burn your bridges”.

5. Enkele dilemma’s betreffende de rapportage van onderzoeksresultaten

Ook bij de rapportage van onderzoeksresultaten kunnen morele dilemma’s opduiken. In principe moet de onderzoeker de privacy en de identiteit van zijn onderzoekssubjecten beschermen en schade ten gevolge van het onderzoek vermijden (Punch, 1986: 92). Dit is niet altijd evident. We gaan hieronder in op twee vaak voorkomende situaties die dilemma’s met zich mee kunnen brengen: rapportage van onderzoeksresultaten die schade kunnen toebrengen aan de onderzoekssubjecten en communicatie over onderzoeksresultaten via de media.

Ten eerste gaan we in op de mogelijke schade aan onderzoekssubjecten bij het rapporteren van wetenschappelijk onderzoek. Volgens de hierboven besproken ethische code, worden onderzoekers geacht om hun bevindingen zo correct en zo volledig mogelijk weer te geven in publicaties en mondelinge uiteenzettingen. Dit houdt onder andere in dat zij bepaalde resultaten die hun hypothesen tegenspreken niet selectief mogen weglaten. Onderzoekers moeten ook op transparante wijze rapporteren over de gehanteerde methoden en de onderzoeksopzet die tot deze resultaten hebben geleid, zodat collega-onderzoekers en andere actoren de kwaliteit van het onderzoek kunnen inschatten. Een dergelijke vorm van openheid en transparantie kan echter in bepaalde omstandigheden schade toebrengen aan respondenten. In dit geval is er dus een spanning tussen betrouwbaarheid en controleerbaarheid enerzijds en voorzichtigheid anderzijds. We passen dit bij wijze van illustratie toe op een kwalitatief onderzoek over de rol van organisationele factoren in het (on)ethisch gedrag van medewerkers in een beperkt aantal organisaties. Met het oog op de vertrouwelijkheid worden de respondenten niet bij naam genoemd in de eindrapportage. Er zijn echter minstens twee manieren om de controleerbaarheid en betrouwbaarheid te versterken die de vertrouwelijkheid en dus de voorzichtigheid in het gedrag kunnen brengen. Ten eerste is het omwille van de controleerbaarheid belangrijk om de organisationele factoren in elke organisatie nauwkeurig te omschrijven en deze vervolgens in verband te brengen met het gedrag van medewerkers. Door een

dergelijke nauwkeurige omschrijving bestaat echter het risico dat leidinggevenden in de betreffende organisaties kunnen achterhalen welke resultaten betrekking hebben op hun organisatie. Hierdoor wordt een specifieke groep van respondenten identificeerbaar voor deze leidinggevenden. Ten tweede is het wenselijk om, omwille van de controleerbaarheid, belangrijke uitspraken van respondenten letterlijk als citaat weer te geven. Hierdoor ontstaat echter opnieuw een risico. Leidinggevenden zouden op die manier namelijk individuele respondenten kunnen herkennen aan de manier waarop ze zich uitdrukken. In beide gevallen bestaat de kans dat respondenten die hebben meegewerkt aan het onderzoek nadien in de problemen komen omwille van deze medewerking. Dit is uiteraard niet wenselijk.

In de tweede stap zoeken we naar een manier om de verschillende waarden zo veel mogelijk te respecteren. Kaiser (2009: 1636-1637) suggereert om bij een dergelijke spanning tussen gedetailleerde beschrijving van de cases enerzijds en het beschermen van de identiteit van de respondenten anderzijds op voorhand na te gaan wat de doelgroep van de publicatie is. Een mogelijke optie zou bijvoorbeeld kunnen zijn om een onderscheid te maken tussen de rapportage met het oog op wetenschappelijke kwaliteitscontrole enerzijds en de rapportage met het oog op het breder verspreiden van de onderzoeksresultaten anderzijds.

Het eerste type van rapportage zou de vorm kunnen aannemen van een wetenschappelijk eindrapport of een proefschrift. Hierin zou de onderzoeker ervoor kunnen kiezen om volledig transparant te zijn over de onderzoeksresultaten. Hij zou de organisatiekenmerken dan zeer gedetailleerd omschrijven en deze ook linken aan het gestelde gedrag van de respondenten. Dit document zou men dan in eerste instantie enkel ter beschikking kunnen stellen van de commissie of de jury die de wetenschappelijke kwaliteit van het manuscript beoordeelt. Andere collega-onderzoekers, vertegenwoordigers van de bestudeerde organisaties en het bredere publiek zouden slechts inzage krijgen na het verstrijken van een vooraf bepaalde embargoperiode. De veronderstelling is dat het risico op schade doorheen de tijd zal afnemen, omdat het alsmaar moeilijker te achterhalen zal zijn welke respondenten op het moment van de dataverzameling in het onderzoek tewerkgesteld waren in de bestudeerde organisatie (bv. omdat ondertussen de samenstelling gewijzigd is). Bovendien zou het omwille van het tijdsverloop voor leidinggevenden ook niet meer opportuun zijn om nog te reageren op de integriteitsschendingen die door de onderzoeker werden vastgesteld. De precieze duur van die periode kan bepaald worden in samenspraak met de respondenten. Het is echter de verantwoordelijkheid van de onderzoeker om zelf een inschatting te maken over hoe lang deze embargoperiode moet duren. Deze moet dan zo lang zijn als nodig is om schade aan de respondenten te beperken, maar zeker ook niet langer. Diverse auteurs stellen deze embargoprocedure voor als een aanvaardbare, maar weliswaar drastische, maatregel om schade aan respondenten te beperken (Bradshaw, 2001; Van Wey, Rindfuss, Gutmann, Entwisle & Balk, 2005). Verschillende Belgische en Nederlandse universiteiten voorzien trouwens expliciet in de mogelijkheid

om bijvoorbeeld doctoraatsverhandelingen gedurende een bepaalde tijd niet ter beschikking te stellen van collega-onderzoekers of het bredere publiek.⁹

Daarnaast zou de onderzoeker een tweede type van rapportage kunnen voorzien die gericht is op de bredere verspreiding van wetenschappelijke resultaten. Dit zou dan kunnen gebeuren aan de hand van bijdragen in wetenschappelijke handboeken en tijdschriften waarin vooral gefocust wordt op de globale bevindingen en niet op de kenmerken van de specifieke organisaties. Er zou daarin een hoge mate van betrouwbaarheid aan de dag kunnen worden gelegd bij het beschrijven van de onderzoekssettings en kenmerken van de respondenten die erin tewerkgesteld zijn, bijvoorbeeld door anonimisering. Hammersley en Traianou (2012: 126) maken een onderscheid tussen diverse vormen van anonimisering van respondenten gaande van het vervangen van reële namen door fictieve namen (pseudoniemen) en het enkel vermelden van functie, tot het weglaten van contextuele informatie (bv. organisatiekenmerken) op basis waarvan identificatie mogelijk zou zijn. Toegepast op ons voorbeeld zou een onderzoeker bij een studie naar integriteit van politieambtenaren in drie Vlaamse politiezones bijvoorbeeld kunnen verwijzen naar ‘drie politiediensten in Vlaanderen’ of – mits de nodige verantwoording en indien echt noodzakelijk – zelfs naar ‘drie politiediensten in een West-Europees land’. Walford (2002) wijst in dit verband overigens op een risico. Verregaande anonimisering zou onderzoekers ertoe kunnen aanzetten om hun onderzoeksresultaten minder grondig te onderbouwen of minder precies weer te geven. Immers, “(r)esearchers are able to hide poor evidence behind the pseudonyms without those researched being able to make a challenge” (Walford 2002: 100). De onderzoeker moet dus een eerlijke inschatting maken van de mate van betrouwbaarheid die nodig is om schade aan respondenten te vermijden, zonder in te boeten aan accuraatheid en precisie. Lofland et. al. (2006: 53) stellen in dit verband: “When in doubt, the best advice remains: disguise or obscure.”

De net geschetste keuze om het volledige rapport onder embargo te plaatsen en enkel een sterk geanonimiseerde versie publiek te maken heeft een aantal potentieel negatieve gevolgen die we analyseren en trachten te verzachten in de derde stap. Een dergelijk aanpak zou er immers toe leiden dat volledige transparantie inzake het onderzoek in eerste instantie (en voor het verstrijken van de embargoperiode) beperkt wordt tot een kleine groep van wetenschappers. Hierdoor krijgt het onderzoek niet de normale kritische beoordeling die belangrijk is in de wetenschap. De onderzoeker kan dit enigszins verzachten door in wetenschappelijke bijdragen en tijdens lezingen op academische conferenties wel zeer minutieus in te gaan op het onderzoeksdesign en de gehanteerde methoden van dataverzameling en –analyse. Aan de hand van die informatie kan de lezer of toehoorder dan toch een zekere inschatting maken van de wetenschappelijke kwaliteit van de tekst. Daarenboven kan de onderzoeker verwijzen naar het verstrijken van de embargoperiode waarin het document wel breder ter beschikking zal zijn.

⁹ Zie bv. KU Leuven: http://www.kuleuven.be/onderzoek/doctorandi/mijn_doctoraat.html; Universiteit Leiden: <http://www.bibliotheek.leidenuniv.nl/onderwijs-onderzoek/onderwijs-onderzoek/faq-promovendi-auteursrecht.html>; Universiteit Utrecht: <http://www.uu.nl/university/library/EN/igitur/doctoral/Pages/default.aspx> (geraadpleegd op 09/04/2014).

Het tweede type dilemma houdt verband met de rapportering over wetenschappelijk onderzoek in de massamedia. Regelmatig verschijnen resultaten van wetenschappelijk onderzoek, al dan niet op initiatief van de onderzoeker, in de pers. Ook dit kan dilemma's met zich meebrengen voor de onderzoeker. Hoewel het brede publiek het recht heeft om geïnformeerd te worden over wetenschappelijke onderzoeksresultaten, is het niet vanzelfsprekend dat de media hierover op deskundige, genuanceerde en kritische wijze rapporteren (Swanborn, 2010: 403). De doelstellingen van onderzoekers en journalisten bij de rapportage van wetenschappelijk onderzoek vallen immers niet helemaal samen. Waar onderzoekers de resultaten doorgaans op een zo genuanceerd mogelijk wijze in beeld willen brengen, zijn journalisten er eerder op gericht om deze kort en bondig weer te geven op een manier die aantrekkelijk en toegankelijk is voor het doelpubliek. Hierdoor bestaat het risico dat de media enkel verwijzen naar bepaalde 'spectaculaire' resultaten, de bevindingen onvoldoende nuanceren of zelfs foutief rapporteren over het onderzoek. Bij wetenschappelijk onderzoek naar gevoelige thema's, zoals bijvoorbeeld integriteit, kunnen persberichten bovendien schade toebrengen aan individuele respondenten en organisaties.

In die zin is er, in termen van de eerste stap in het stappenmodel, vaak een spanning tussen de waarden 'voorzichtigheid' en 'betrouwbaarheid'. Aan de ene kant wil de onderzoeker uiteraard alles doen om zijn respondenten en deelnemende organisaties te beschermen, wat verwijst naar voorzichtigheid. Aan de andere kant wordt van de onderzoeker verwacht dat hij zijn bevindingen niet-selectief communiceert naar anderen, wat verwijst naar betrouwbaarheid. De resultaten volledig openbaar maken en ter kennis stellen van de media, desgevallend ook de spectaculaire, verhoogt weliswaar die betrouwbaarheid. Tegelijkertijd vergroot het echter ook het risico dat respondenten schade ondervinden en dat belangrijke nuances verloren gaan bij de weergave van de resultaten. In onderzoek naar integriteit kan dit betekenen dat bepaalde schendingen of regelovertredende gedragingen van een beperkt aantal personen in de organisatie uitvergroot worden in de pers, wat een vertekend negatief beeld geeft van die organisatie. Overigens kan een objectieve weergave van de onderzoeksresultaten in de media natuurlijk ook schade toebrengen aan respondenten of de organisaties waartoe zij behoren, met name wanneer er integriteitsschendingen gerapporteerd worden.

In de tweede stap van het model kunnen we op zoek gaan naar alternatieve oplossingen om met deze spanning om te gaan. De onderzoeker kan er bijvoorbeeld voor opteren om in het persbericht of het interview met een journalist bepaalde 'spectaculaire' bevindingen bewust weg te laten om te vermijden dat deze zouden uitvergroot worden in de pers. Hiermee wordt natuurlijk de waarde 'betrouwbaarheid' in bepaalde mate geschonden, maar dit gebeurt ten voordele van de waarde 'voorzichtigheid', namelijk om schade te beperken aan de respondenten. Een tweede mogelijkheid zou zijn om de keuze voor eventuele communicatie met de pers aan de deelnemende organisaties zelf over te laten. Deze optie is uiteraard enkel mogelijk indien verregaande maatregelen inzake anonimisering van de organisaties (cf. supra) niet noodzakelijk zijn.

In de derde stap kunnen we de gevolgen van de keuzes in de vorige stap enigszins verzachten. Wat het eerste alternatief betreft, kan de onderzoeker naast het persbericht dat uitsluitend gericht is op journalisten, in wetenschappelijke tijdschriften wel zorgen voor niet-selectieve rapportage van de, desgevallend geanonimiseerde, resultaten omdat hier meer ruimte is voor nuancering en duiding van de wetenschappelijke bevindingen. Wat betreft de tweede mogelijkheid zou de onderzoeker advies kunnen geven aan leidinggevenden in de organisaties over mogelijke manieren om te rapporteren over de bevindingen en om te communiceren met de pers. De uiteindelijke beslissing zou dan echter nog steeds bij de hoogste leidinggevende van elke deelnemende organisatie liggen.

Met deze praktijkvoorbeelden over het contact met de media willen we vooral de verantwoordelijkheid van de onderzoeker benadrukken in de manier waarop onderzoeksresultaten in de pers verschijnen. Waar de ethische code enkel spreekt over het belang van zorgvuldigheid wanneer een wetenschapper zelf mededelingen doet in de media of onderzoeksresultaten voorstelt aan journalisten, zijn er situaties waarbij het aangewezen is om nog een stap verder te gaan. De onderzoeker heeft uiteraard niet altijd vat op de wijze waarop de media berichten over wetenschappelijk onderzoek, maar heeft wel de verantwoordelijkheid om hier trachten invloed op uit te oefenen (Swanburg, 2010: 403). Hij moet alle redelijke inspanningen doen opdat op genuanceerde en niet-vertekende wijze in de massamedia bericht zou worden over het gevoerde onderzoek. Die voorwaarde wordt nog belangrijker als de rapportering van de resultaten schade kan aanrichten aan onderzoekssubjecten, bijvoorbeeld in een gevoelig domein als organisationele integriteit. De rol van de onderzoeker stopt dus niet na het versturen van het persbericht of het geven van een interview. Hij moet nadien ook de nodige inspanningen leveren om na te gaan of de betreffende journalist op genuanceerde wijze omgaat met de verkregen informatie. Dit kan bijvoorbeeld door erop aan te dringen het artikel na te mogen lezen alvorens het gepubliceerd wordt en zelf aanpassingen te maken indien nodig. Dit gaat verder dan hetgeen de code van de Raad voor Journalistiek in artikel 6 oplegt aan journalisten inzake het verlenen van een wederwoord om foutieve informatie na publicatie recht te zetten. Gezien het publiceren van foutieve gegevens over gevoelig wetenschappelijk onderzoek al dermate schade kan toebrengen aan respondenten, is het ons inziens desalniettemin belangrijk om dit als onderzoeker te voorkomen door aan dringen op een check voor publicatie.

6. Wetenschappelijk integriteitsbeleid: voorbij de ethische codes en commissies

Tot nu toe focuste deze bijdrage op concrete praktijken die een individuele onderzoeker kan volgen om morele dilemma's aan te pakken. Daarbij werd vooral verwezen naar ethische codes. Maar uiteraard is een dergelijke code slechts één instrument van een echt integriteitsbeleid. Er zijn er nog heel wat andere. Daarbij kan in de eerste plaats gedacht worden aan de typisch controlerende instrumenten die de ernstige integriteitsschendingen moeten voorkomen of beteugelen. Het gaat dan om allerlei controle- en rapporteringsmechanismen en onderzoeks- en sanctioneringsprocedures. Als centrale actor daarbij kan verwezen worden naar de commissies 'wetenschappelijke integriteit' die mogelijke schendingen moeten onderzoeken. Heel wat Vlaamse universiteiten hebben hierrond

initiatieven genomen. Zo hebben de UGent (2013b) en de KU Leuven (2014b) een commissie wetenschappelijke integriteit opgericht om vermoedens van inbreuken op de wetenschappelijke integriteit te onderzoeken. In 2013 werd ook de Vlaamse commissie wetenschappelijke integriteit opgericht, een initiatief van de vijf Vlaamse universiteiten (KU Leuven, UGent, UA Antwerpen, VUB, UHasselt) enerzijds en van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten (KVAB), de Koninklijke Academie van België voor Geneeskunde (KAGB) en het Agentschap voor Innovatie door Wetenschap en Technologie (IWT) anderzijds. Deze commissie heeft als opdracht om advies te verlenen over concrete dossiers die reeds behandeld zijn in één of meerdere van de commissies voor wetenschappelijke integriteit van de Vlaamse universiteiten en over meer algemene vragen betreffende deze materie vanwege wetenschappelijke instellingen in Vlaanderen (Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunst, 2013). Dat zijn ongetwijfeld belangrijke initiatieven, maar door hun focus op fraude en andere schendingen, zijn ze voor het soort genuanceerde dilemma's dat in deze bijdrage besproken werd maar van beperkt nut.

Daarnaast wordt, naar het voorbeeld van de praktijk in medisch onderzoek, ook in Vlaanderen steeds meer verwacht dat onderzoeksvoorstellen vooraf bekeken en goedgekeurd worden door 'ethische commissies'. Dat is met name het geval voor onderzoek dat een impact kan hebben op mensen of bepaalde types van persoonlijke informatie verzamelt. Voor criminologisch onderzoek zal een dergelijke goedkeuring dus steeds meer nodig zijn. De KU Leuven (2014c) heeft bijvoorbeeld recent een ethische commissie niet-medisch onderzoek opgericht die advies zal verlenen over onderzoek met een zeker fysiek of psychisch risico voor de deelnemer. De commissie voor de bescherming van de persoonlijke levenssfeer (2014) vervult overigens een gelijkaardige functie in het specifieke domein van de privacybescherming (cf. supra). Een dergelijke verplichting om onderzoek ex ante te laten evalueren door een commissie kan helpen om het bewustzijn van het belang van integriteit te versterken en goede praktijken te verspreiden. Verschillende auteurs (bv. Haggerty, 2004; Richardson & McMullan, 2007) wijzen echter ook op de risico's van dergelijke commissies. Deze praktijk kan immers ongewild de morele verantwoordelijkheid ook verzwakken. Zo kan goedkeuring van een onderzoeksproject door een ethische commissie bij de onderzoeker de schijn wekken dat alle ethische kwesties van de baan zijn, waardoor hij mogelijk minder gevoelig wordt voor morele dilemma's (Bryman, 2012: 135). Haggerty (2004: 412) wijst ook op mogelijke negatieve gevolgen voor de kwaliteit van wetenschappelijk onderzoek, omdat onderzoekers – om de bureaucratie te vermijden – mogelijk bewust voor een minder interessant onderzoeksdesign zullen kiezen waarbij een goedkeuring van een ethische commissie niet vereist is.

De ervaring met integriteitsbeleid in overheidsorganisaties (bv. Maesschalck & Bertok, 2009) en bedrijven leert echter dat er, naast commissies en controlemechanismen heel wat meer instrumenten bestaan en nodig zijn om integriteit te bevorderen. Deze zullen zeker niet allemaal zonder meer kunnen toegepast worden in het domein van de wetenschap, waar onafhankelijkheid en academische vrijheid zo belangrijk zijn, maar ze kunnen wel inspireren.

Een evident voorbeeld zijn trainingen in ethische besluitvorming. Doorgaans betreft dit face-to-face bijeenkomsten waarop een trainer op interactieve wijze met de deelnemers in gesprek gaat over concrete morele dilemma's waarmee zij geconfronteerd worden. Deze kunnen dan geanalyseerd worden aan de hand van een stappenplan waarin voor verschillende alternatieven wordt nagegaan wat de gevolgen ervan zijn en welke waarden er eventueel door geschonden worden. Deze methodiek verruimt de bespreekbaarheid van morele dilemma's, alsook de morele competentie van de deelnemers. Deze aanpak lijkt bijzonder geschikt in de context van wetenschappelijk onderzoek, aangezien het daar in se steeds de wetenschapper zelf is die verantwoordelijk is voor het ethische aspect van een onderzoek (Hannigan & Allen, 2003, Richardson & McMullan, 2007). Het is echter niet altijd eenvoudig om wetenschappers warm te maken om deel te nemen aan face-to-face trainingen. Daarom zijn de jongste jaren heel wat originele online tools ontwikkeld om de morele gevoeligheid van wetenschappers aan te scherpen (bv. LIRIcs 'Leuven Institutional Research Integrity') (KU Leuven, 2014d). De grote uitdaging in de praktijk is om aan de verleiding te weerstaan, die zowel in face-to-face trainingen als in online modules kan opduiken, om te streven naar 'juiste' oplossingen en het 'juiste' antwoord. Zoals bovenstaande voorbeelden aantoonden is het immers vaak zo dat er bij complexe dilemma's geen eenduidig antwoord is en dat de kwaliteit van de redenering minstens even belangrijk is als het uiteindelijke antwoord.

Naast training zijn er nog heel wat andere voorbeelden van zinvolle instrumenten. Men zou expliciet aandacht kunnen besteden aan wetenschappelijk integriteit bij een introductiesessie van jonge onderzoekers. Onderzoeksinstellingen zouden een integriteitsadviseur kunnen aanstellen die, in tegenstelling tot ethische commissies, vrijblijvend kan adviseren bij mogelijke dilemma's of ethische vragen. Het is overigens belangrijk om erover te waken dat systemen van coaching en advisering niet in de plaats komen van de morele besluitvorming van de onderzoekers zelf. Inspanningen om integriteit te laten doordringen in het dagelijks discours, bv. door geregeld dilemma's te bespreken in een nieuwsbrief of door met een vast interval telkens een dilemma te bespreken op de stafvergadering voor onderzoekers, zouden de morele gevoeligheid van onderzoekers ook kunnen stimuleren. Men zou ook nadrukkelijker van onderzoekers kunnen verwachten dat ze in hun rapportering systematisch ingaan op de deontologische aspecten van hun onderzoek. Men kan ook verder kijken dan het integriteitsbeleid *sensu stricto* en bijvoorbeeld via risicoanalyses en dilemma-analyses nagaan welke bijkomende interventies in aanverwante beleidsdomeinen kunnen helpen om het risico op integriteitsschendingen te verkleinen. Een evident domein is het personeelsbeleid waar er bv. bij het aanwervingsbeleid (bv. screening van antecedenten) of het promotiebeleid (bv. publicatiedruk) zeker mogelijkheden zijn om het integriteitsbeleid te ondersteunen.

De lijst van mogelijke instrumenten van wetenschappelijk integriteitsbeleid kan aldus bijzonder lang worden en het is weinig zinvol om ernaar te streven om ze allemaal in te zetten of om instrumenten te introduceren omdat ze nu eenmaal ook elders bestaan. Veel zinvoller is het om te kijken naar de belangrijkste functies die een integriteitsbeleid moet vervullen en om na te gaan of die in een concrete universiteit of andere wetenschappelijke instelling inderdaad vervuld zijn. Maesschalck en Bertok

(2009) spreken, in de context van ambtelijk integriteitsbeleid, over vier functies: bepalen, begeleiden, monitoren en afdwingen. De eerste functie omvat eigenlijk twee deelfuncties. Men moet, bijvoorbeeld via risicoanalyses of dilemma-analyses, eerst achterhalen waar er onduidelijkheid is en vervolgens, bijvoorbeeld via deontologische codes, bepalen wat precies verwacht wordt van de medewerkers inzake integriteit. De tweede functie vereist dat men de medewerkers begeleidt in het interpreteren van de code en in het omgaan met ethische dilemma's, bijvoorbeeld via training, informatiecampagnes, coaching, etc. De derde functie impliceert dat men monitort of de medewerkers zich ook daadwerkelijk integer gedragen, bijvoorbeeld door het installeren van kanalen voor het melden van integriteitsschendingen. Tot slot moet integriteit ook afgedwongen worden, bijvoorbeeld door kordaat te reageren op integriteitsschendingen. Elke wetenschappelijke instelling zou systematisch moeten opvolgen of zij deze vier functies voldoende vervult ten aanzien van haar onderzoekers.

Besluit

Hoewel het essentieel is dat er inspanningen worden gedaan om wetenschapsfraude en andere integriteitsschendingen te voorkomen en desgevallend te beteugelen, werd in deze bijdrage beargumenteerd dat daarmee maar een deel van het domein 'wetenschappelijke integriteit' wordt gedekt. Integriteit en integriteitsbeleid in de wetenschap gaan ook over het ondersteunen van onderzoekers in het omgaan met lastige morele dilemma's. In deze bijdrage werd een eenvoudig model voorgesteld dat zou kunnen helpen bij het analyseren en aanpakken van dergelijke dilemma's. Dat model werd vervolgens toegepast op enkele concrete types van dilemma's en geïllustreerd aan de hand van voorbeelden uit het onderzoek naar organisatie-ethiek.

Wat in deze bijdrage werd gepresenteerd is natuurlijk nog maar een eerste vingeroefening. Veel van de voorgestelde keuzes zijn ongetwijfeld voor discussie vatbaar. Er werden bewust 'mogelijke oplossingen' aangeboden, en geen 'juiste oplossingen' aangezien ethische besluitvorming zelden zwart-wit en rechtlijnig is en in elk geval steeds situatie- en contextgebonden. Bovendien gaat het nog maar om enkele types van dilemma's. Theoretisch gezien zijn er spanningen mogelijk tussen alle waarden die in de ethische code zijn omschreven. De vorm die die dilemma's aannemen en de concrete oplossingen die zich aandienen zullen trouwens verschillen van domein tot domein. Als de hoger geschetste dilemma's zouden toegepast worden op, bijvoorbeeld, onderzoek naar intrafamiliaal geweld of onderzoek naar doping in de sport, dan kunnen ze een andere vorm aannemen en kunnen ook de overwogen oplossingen anders zijn. Ook het eenvoudige model voor de analyse en aanpak van dilemma's dat hier wordt voorgesteld is nog maar een begin. Men kan zich inspireren op besluitvormingsmodellen uit bijvoorbeeld de toegepaste ethiek om meer genuanceerdere modellen te ontwikkelen, die bijvoorbeeld explicieter verwijzen naar ethische theorieën. Er is dus duidelijk behoefte aan verder debat en inhoudelijke verfijning rond dit thema.

Op het eind van de bijdrage werden ook enkele suggesties geformuleerd voor een breder integriteitsbeleid ten aanzien van (criminologische) onderzoekers. Daarbij werd benadrukt dat een effectief integriteitsbeleid zal moeten bestaan uit een goed doordachte, gecoördineerde mix van zowel

controlerende als ondersteunende instrumenten die samen de vier functies van integriteitsbeleid moeten vervullen. Een dergelijk integriteitsbeleid zal niet alleen ernstige integriteitsschendingen helpen voorkomen, maar de onderzoekers ook ondersteunen in het omgaan met morele dilemma's.

Referenties

- Academy of Criminal Justice Sciences (2000). Code of Ethics. Verkregen op 31 maart 2014, via http://www.acjs.org/pubs/167_671_2922.cfm.
- Agar, M. H. (1996). *The professional stranger. An informal introduction to ethnography* (2 ed.). San Diego (CA): Academic Press.
- Arboleda-Florez, J. (1991). Ethical issues regarding research on prisoners. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 35, 1-5.
- Australian and New Zealand Society of Criminology (2000). Code of Ethics. Verkregen op 27 maart 2014, via <http://www.anzsoc.org/cms-the-society/code-of-ethics.phps>.
- Bloor, M. (1978). On the analysis of observational data: a discussion of the worth and uses of inductive techniques and respondent validation. *Sociology*, 12: 545-52.
- Bloor, M. (1997). Addressing social problems through qualitative research, in D. Silverman (ed.). *Qualitative research: theory, method and practice*. London: Sage.
- Bradshaw, M. (2001). Contracts and Member Checks in Qualitative Research in Human Geography: Reason for Caution? *Area*, 33 (2): 202-211.
- Brady, H. E., Grand, S. A., Powell, M. A., Schink, W. (2001). Access and Confidentiality Issues with Administrative Data. In: National Research Council, *Studies of Welfare Populations: Data Collection and Research Issues* (pp. 220-274). Washington, DC: The National Academies Press.
- British Society of Criminology (2006). Code of Ethics for Researchers in the Field of Criminology. Verkregen op 27 maart 2014, via <http://www.britsoccrim.org/docs/CodeofEthics.pdf>.
- Broom, A. (2006). Ethical issues in social research. *Complementary Therapies in Medicine*, 14, 151-156.
- Bryman, A. (2012). *Social research methods* (4 ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Commissie voor de bescherming van de persoonlijke levenssfeer (2014). Privacycommissie. Verkregen op 10 april 2014, via <http://www.privacycommission.be/nl>.
- Cotterill, P. (1992). Interviewing women: Issues of friendship, vulnerability and power. *Women's Studies International Forum*, 15(5/6), 593-606.
- Crow, G., Wiles, R., Heath, S., & Charles, V. (2006). Research ethics and data quality: The implications of informed consent. *International Journal of Social Research Methodology*, 9, 83-95.
- Debeuckelaere, W. (2011). *Privacy: Een vademecum voor de onderzoeker* Commissie ter bescherming van de Persoonlijke Levenssfeer.
- Dickson-Swift, V., James, E.L., Kippen, S. & Liamputong, P. (2006). Blurring boundaries in qualitative health research on sensitive topics. *Qualitative Health Research*, 16 (6): 853-871.
- Diener, E. & Crandall, R. (1978). *Ethics in social and behavioral research*. Chicago: The University of Chicago Press.

- Duncombe, J. & Jessop, J. (2002). 'Doing rapport' and the ethics of 'faking friendship'. In T. Miller, M. Birch, M. Mauthner, & J. Jessop (Eds.), *Ethics in qualitative research* (pp. 108-121). London: Sage Publications.
- European Science Foundation & ALLEA (2011). European code of conduct for research integrity. Verkregen op 2 oktober 2013, via http://www.esf.org/index.php?eID=tx_nawsecuredl&u=0&file=fileadmin/be_user/CEO_Unit/MO_FORA/MOFORUM_ResearchIntegrity/Code_Conduct_ResearchIntegrity.pdf&t=1380803669&hash=4370c6d0f13bf9c350b01b89addf0262b5e99d3a.
- Gair, S. (2002). In the thick of it: A reflective tale from an Australian social worker/qualitative researcher. *Qualitative Health Research*, 12(1), 130-139.
- Glesne, C. (1989). Rapport and friendship in ethnographic research. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 2(1): 45-54.
- Godecharle, S., Nemery, B. & Dierickx, K. (2013). Guidance on research integrity: no union in Europe. *The Lancet*, 381: 1097-1098.
- Gold, R. (1958). Roles in sociological field observation, *Social forces*, 36: 217-223.
- Guba, E. G., & Lincoln, Y S. (1989). *Fourth generation evaluation*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Haggerty, K. D. (2004). Ethics creep: Governing social science research in the name of ethics. *Qualitative Sociology*, 27, 391-414.
- Hammersley, M. & Atkinson, P. (1995). *Ethnography. Principles in practice* (2 ed.). London: Routledge.
- Hannigan, B. & Allen, D. (2003). Tale of two studies: Research governance issues arising from two ethnographic investigations into the organisation of health and social care. *International Journal of Nursing Studies*, 40, 685-695.
- Hewitt, J. (2007). Ethical Components of Researcher: Researched Relationships in Qualitative Interviewing. *Qualitative Health Research*, 17: 1149.
- Holmes, L. (2004). 'Guidance for ensuring confidentiality and the protection of data' in S. Becker & A. Bryman (eds.). *Understanding research for social policy and practice: themes, methods and approaches*. Bristol: Policy Press.
- Homan, R. (1991). *The ethics of social research*. London: Longman.
- Hughes, G. (2000). Understanding the politics of criminological research. In V. Jupp, P. Davies, & P. Francis (Eds.), *Doing criminological research* (pp. 234-248). London: Sage Publications.
- Israel, M. & Hay, I. (2006). *Research ethics for social scientists*. Sage publications.
- Johnson, B., & Clarke, J. (2003). Collecting sensitive data: The impact on researchers. *Qualitative Health Research*, 13(3), 421-434.

- Kaiser, K. (2009). Protecting respondent confidentiality in qualitative research. *Qualitative health research, 19*, 1632-1641.
- Karssing, E. (2001). *Morele competentie in organisaties*. Assen: Van Gorcum.
- Kimmel, A. (1988). *Ethics and Values in Applied Social Research*. California: Sage publications.
- Kimmel, A., Craig Smith, N., & Klein, J. G. (2011). Ethical decision making and research deception in the behavioral sciences: An application of social contract theory. *Ethics & Behavior, 21*, 222-251.
- Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunst (2013). Vlaamse Commissie voor Wetenschappelijke Integriteit. Verkregen op 10 april 2014, via <http://www.kvab.be/vcwi>.
- KU Leuven (2014a). Commissie voor Wetenschappelijke Integriteit. Verkregen op 9 april 2014, via <http://www.kuleuven.be/research/integrity/practices>.
- KU Leuven (2014b). Procedure for handling misconduct. Verkregen op 10 april 2014, via <http://www.kuleuven.be/research/integrity/procedures>.
- KU Leuven (2014c). Advisory committees related to research. Verkregen op 10 april 2014, via <http://www.kuleuven.be/research/integrity/committees.html>.
- KU Leuven (2014d). Scientific Integrity as a Culture. Verkregen op 10 april 2014, via <http://www.kuleuven.be/research/integrity/culture>.
- Lawson, E. (2001). Informational and relational meanings of deception: Implications for deception methods in research. *Ethics & Behavior, 11*, 115-130.
- Lofland, J., Snow, D. A., Anderson, L., & Lofland, L. H. (2006). *Analyzing social settings. A guide to qualitative observation and analysis*. Belmont, CA: Thompson Wadsworth.
- Maesschalck, J. & Bertok, J. (2009). *Towards a sound integrity framework: Instruments, processes, structures and conditions for implementation* (Rep. No. GOV/PGC(2008)21). Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Maesschalck, J., Beyens, K., & Decorte, T. (2008). Ethische aspecten van criminologisch onderzoek. In *Kwantitatieve en kwalitatieve criminologische onderzoeksmethodes: een introductie* (pp. 186-197). Leuven, Gent: Acco.
- Miller, F. G., Gluck, J. P., & Wendler, D. (2008). Debriefing and accountability in deceptive research. *Kennedy Institute of Ethics Journal, 18*, 235-251.
- Miller, S. M. (1952). The participant observer and 'over-rapport'. *American Sociological Review, 17*: 97-99.
- Miller, T., Birch, M., Mauthner, M. & Jessop, J. (2012). *Ethics in qualitative research* (2 ed.). Los Angeles: Sage.

- POD Wetenschapsbeleid (2009). Ethische code van het wetenschappelijk onderzoek in België (redactie door Bogaert, M., Frühling, J., Hasquin, H., Hottois, G., Schamp, N., Van doninck, B. & Van Houtte, P.). Verkregen op 10 maart 2014, via http://www.fmre-gske.be/pdf/ethcode_nl.pdf.
- Pollner, M. & Emerson, R. M. (1983). The dynamics of inclusion and distance in fieldwork relations (pp. 235-252) in R. M. Emerson (Ed.). *Contemporary field research: a collection of readings*. Boston: Little, Brown.
- Presdee, M. & Walters, R. (1998). The perils and politics of criminological research and the threat to academic freedom. *Current Issues in Criminal Justice*, 10: pp. 156-167.
- Punch, M. (1986). 'Politics and Ethics of Field Work'. In *Qualitative research methods* (3 ed., pp. 83-97). Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Raad voor de Journalistiek (2010). Code van de Raad voor Journalistiek, Verkregen op 3 april 2010, via <http://www.rvdj.be/sites/default/files/pdf/journalistieke-code.pdf>.
- Randall, D. M. & Fernandes, M. F. (1991). The Social Desirability Response Bias in Ethics Research. *Journal of business ethics*, 10 (11): 805-817
- Richards, H., & Schwartz, L. (2002). Ethics of qualitative research: Are there special issues for health services research? *Family Practice*, 19: 135-139.
- Richardson, S. & McMullan, M. (2007). Research ethics in the UK: What can sociology learn from health? *Sociology*, 41, 1115-1132.
- Schneider, J. L. (2006). Professional codes of ethics: Their role and implications for international research. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 22, 173-192.
- Swanborn, P. G. (2010). *Basisboek sociaal onderzoek* (5 ed.). Den Haag, Boom.
- UGent (2013b). Wetenschappelijke integriteit. Verkregen op 10 april 2014, via <http://www.ugent.be/nl/univgent/waarvoor-staat-ugent/integriteit>.
- UHasselt (s.d). HR strategie voor onderzoekers. Verkregen op 9 april 2014, via http://www.uhasselt.be/Documents/UHasselt/onderzoek/HRStrategie_voor_onderzoekers_UniversiteitHasselt.pdf.
- Ugent (2013a). Wetenschappelijke integriteit. Verkregen op 9 april 2014, via <http://www.ugent.be/nl/univgent/waarvoor-staat-ugent/integriteit>.
- Universiteit Antwerpen (2012a). Wetenschappelijke integriteit. Verkregen op 10 april 2014, via <https://www.uantwerpen.be/nl/onderzoek/onderzoek-aan-uantwerpen/raden-en-commissies/wetenschappelijke-integriteit>.
- Universiteit Antwerpen (2012b). Ethische adviescommissie sociale en humane wetenschappen. Verkregen op 10 april 2014, via <https://www.uantwerpen.be/nl/onderzoek/onderzoek-aan-uantwerpen/raden-en-commissies/ethische-adviescommissies/shw>.

- Van de Bunt, H. (2007). Problemen van transparantie en controleerbaarheid in criminologisch onderzoek. In A. Soeteman & F. Van den Born (Eds.), *Ethiek van sociaal-wetenschappelijk onderzoek* (pp. 27-34). Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.
- van der Leun, J. (2007). Enkele gedachten over ethiek in de criminologie. In A. Soeteman & F. Van den Born (Eds.), *Ethiek van sociaal-wetenschappelijk onderzoek* (pp. 81-84). Amsterdam: Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen.
- Van Dijck, L. (2010). Toegang tot minderjarige onderzoekssubjecten en het effect van ouderlijke toestemming. Een explorerende analyse. *Panopticon*, 5, 95-98.
- Van Wey, L. K., Rindfuss, R. R., Gutmann, M. P., Entwisle, B. & Balk, D. L. (2005) Confidentiality and spatially explicit data: Concerns and challenges. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America (PNAS)*, 102 (43): 15337–15342.
- Vereniging van Universiteiten (2004). De Nederlandse Gedragscode Wetenschapsbeoefening. Verkregen op 9 april 2014, via http://www.vsnu.nl/files/documenten/Domeinen/Onderzoek/Code_wetenschapsbeoefening_2004_%282012%29.pdf.
- Walters, R. (2003). New modes of governance and the commodification of criminological knowledge. *Social and legal studies*, 12 (1): pp. 5-26.
- Watson, L., Irwin, J., & Michalske, S. (1991). Researcher as friend: Methods of the interviewer in a longitudinal study. *Qualitative Health Research*, 1(4), 497-514.
- Watts, J. H. (2008). Emotion, empathy and exit: reflections on doing ethnographic qualitative research on sensitive topics. *Medical Sociology Online*, 3(2), pp. 3–14.
- Williams, A. (1998). 'Qualitative research: Definitions and design'. In B. Roe. & C. Webb (Eds.), *Research and development in clinical nursing practice* (pp. 21-40). London: Whurr Pub Ltd.